

BULLETIN

van de Historische kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historische beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerleener land.

De uitgangen -ig, -merig en -mig in plaatsnamen

In Zuid-Limburg zijn de plaatsnamen, die eindigen op -ig talrijk. Men kan ze verdelen in de volgende groepen.

1. -IG. Bijv. Camerig (gem. Vaals). Dit -ig gaat terug op het Gallo-Romeinse suffix -(i)acum, dat meestal achter een Keltische of Latijnse persoonsnaam gevoegd werd. Camerig is te vergelijken met de Noord-Franse stad Cambrai (dép. Nord), waarvan de Nederlandse naam is Kamerijk, terwijl de plaats in de Romeinse tijd Camaracum heette.
2. -MERIG. Bijv. Bommerig (gem. Wittem), Hommerig (gem. Gulpen), Lummerig (= Limbricht), Pamerig (gem. Mheer). Deze uitgang gaat terug op -berg of -burg, en wordt aangetroffen achter een éénlettergrepig (geworden) eerste element, dat eindigt op -n. Door assimilatie verandert de groep -nb- tot -mb- en dan tot -mm- of -m-. Bijv. Hogenberg-Honberg-Homberg-Hommerig-Hommerig. Wanneer het eerste element niet op -n eindigt, blijft de b- van berg intact, bijv. Chaveiberg-Schweiberg-Scheiberig. Dit -berig kan ook teruggaan op -bruch (broek = moeras), bijv. Graasberig (Grasbroek bij Heerlen).
3. -MIG. Bijv. Cortemig, Dentemig, Musschemig, Palemig, Vrusschemig. Merkwaardigerwijze liggen de plaatsnamen met deze uitgang allen binnen een cirkel met een straal van ± 5 km. rondom Heerlen. Dit -mig gaat terug op
  - a. -bach.
Bijv. Cortemig (gem. Voerendaal) gaat terug op Cortenbach (reeds zo in 1371), Dentemig (gem. Kerkrade) gaat terug op Denegenbach (1125), Denchenbach (1545), Vrusschemig (gem. Heerlen) gaat terug op Vrussenbach (1381), Vrussenbach (1411).

- b. *-bruch, -broch, -broek* (= moeras).
 Bijv. Meezemig (gem. Heerlen) gaat terug op Meisenbroch (1439), Meisenbroeck (1490);
 Musschemig (gem. Heerlen) gaat terug op Mussenbroek (1486), Musschenbroek (1519);
 Palemig (gem. Schaesberg en Heerlen) gaat terug op Palenbroeck (1618).
- c. *-berg*.
 Bijv. Kevemig (gem. Voerendaal) gaat terug op Keverberg (1281), Kevenberg (1381), Kevenberch (1448), Kevemich (1661).
 Lichtemig (gem. Schaesberg) gaat terug op Lichtenberg (oude vermeldingen staan mij niet ter beschikking).
 Rennemig (gem. Heerlen) gaat terug op Reynenberch (1386), Rennenbergh (1433).

Bij al deze plaatsnamen is het eerste element een *twéé*lettergrepig woord, eindigend op *-n*. Dat *-nbach* zich ontwikkelt tot *-mbig* en *-mig* is taalkundig gemakkelijk te verklaren door assimilatie. Dat *-nberg* en *-nbruch* zich ontwikkelen tot *-mig* is minder duidelijk. Wij hebben immers onder 2. gezien, dat deze zich tot *-merig* ontwikkelen. Dat Honberg uitgroeit tot Hommerig, terwijl Kevenberg uitgroeit tot Kevemig is te verklaren uit het feit, dat *-merig* volgt op een *één*lettergrepig eerste element, terwijl *-mig* volgt op een *twéé*lettergrepig eerste element. Hierdoor wordt het ritme van het woord volkomen verschillend. Hoe belangrijk het woordritme is blijkt uit namen als Molenberg, dat zich niet ontwikkelt tot Molemig. De verklaring hiervoor is, dat bij Molenberg de klemtoon op *-berg* valt, terwijl Kevenberg, Lichtenberg, Rennenberg de klemtoon op de eerste lettergreep viel. Overigens zal analogie met de *-mig*-namen, ontstaan uit *-bach*, die in de onmiddellijke omgeving liggen, wel een rol gespeeld hebben.

Opmerkelijk is, dat vele van de genoemde plaatsnamen teruggaan op *-bach* en *-bruch*, en niet op *-beek* en *-broek*, m.a.w. deze plaatsnamen vertonen de Hoogduitse klankverschuiving *k-ch*, terwijl in Nederland nog slechts de dialecten van het uiterste Z.O.-hoekje (Kerkrade-Vaals) deze Hoogduitse klankverschuiving vertonen. In vroegere eeuwen moet de grens tussen vershoven en niet-vershoven vormen dus meer Westwaarts gelegen hebben dan nu, hetgeen bewezen wordt door de schrijfwijze van de volgende plaatsnamen :

Beek	: 1178 Beccha	Noorbeek	: 1144 Nortbech
Beutenaken	: 1146 Butenachen	Oirsbeek	: 1161 Ursbach
Craubeek	: 1526 Craubach	Robroek	: 1383 Roidenbroich

Met de uitgang *-ig* uit *-(i)acum* is hetzelfde te constateren. *-ig* correspondeert met *-ik* in plaatsnamen als Blerick uit Blariacum, Melick uit Mederiacum enz. maar namen op *-ig* of *-ich* komt men toch zeer ver Westwaarts tegen. De meest westelijke is wel de Belgische plaatsnaam Kumplich, ten W. van Tienen.

P. L. M. TUMMERS

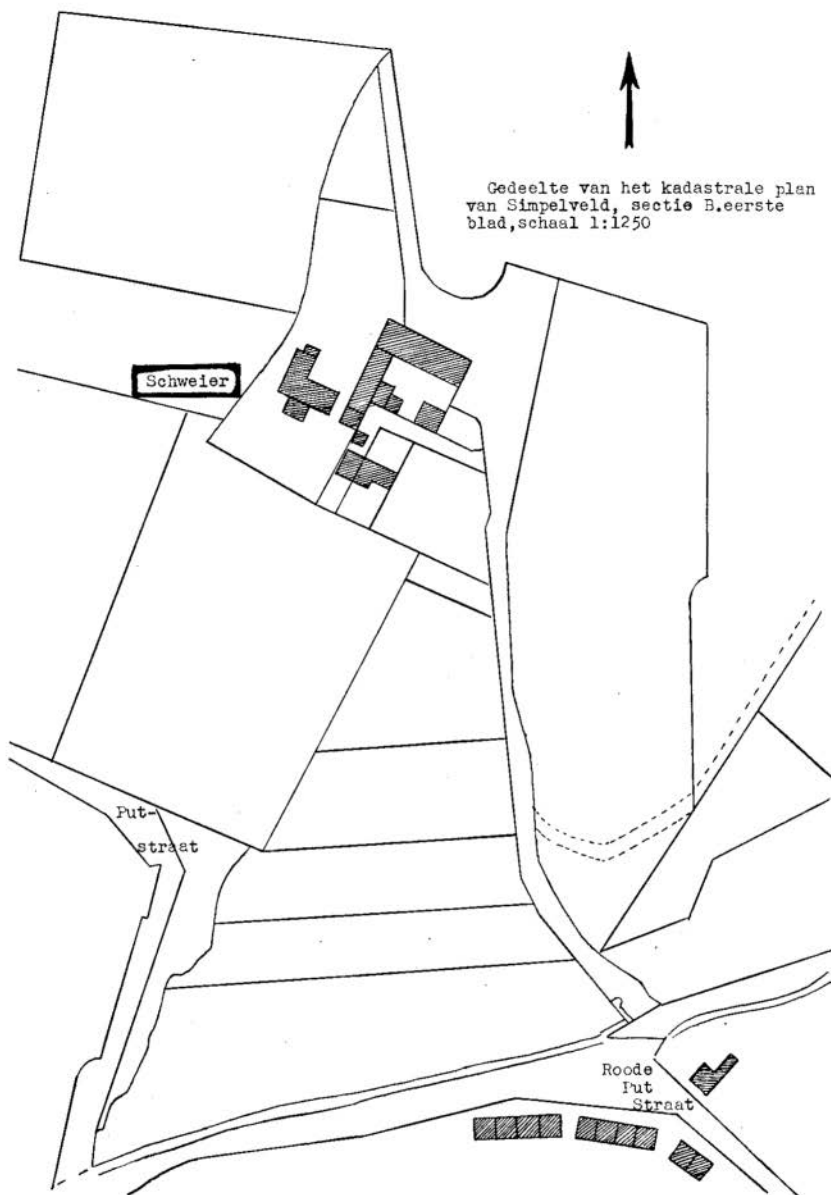
VLAK bij de grenzen van het land van Heerlen ligt, nog onder Simpelveld, een vrij aanzienlijk complex huispercelen, dat oorspronkelijk de gebruikelijke vierkante vorm zal hebben gehad. Oude gebouwen zijn daaronder. Het geheel staat bekend als *Schweier*, nadat het in vroegere tijden onder een verscheidenheid van daarop veel gelijkende benamingen werd aangeduid. Men noemde het destijds Schweiyr, Schwier, Schewyre, Schewier en ook Scheweier. Het is thans helemaal tot een klein gehucht aangegroeid, immers het vormt tegenwoordig twee boerderijen met woonhuis en nog twee afzonderlijke woningen. Ofschoon het kaartblad 767 „Simpelveld” van de chromo-topografische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden op de schaal 1:25.000 de situatie van deze voormalige hof duidelijk aangeeft, wordt haar naam daarop desondanks niet vermeld. Maar moeilijk valt het niet om haar te localiseren, wanneer men weet, dat zij juist ligt op de opening van de grootste noordelijke plooï, die ter hoogte van Simpelveld naar het dal van de Eiserbeek uitmond en die in een bocht uit het oosten gekomen, haar oorsprong op de aangrenzende „hoogvlakte” vindt onder Soureth.

Schweier was vanouds een leengoed, ressorterende onder de man- of leenkamer van het oud-Limburgse land van Hertogenrade. Het was in de XVIe eeuw reeds een uitgebreid bezit en een *stokleen*. In een omschrijving, die aangetroffen wordt in het desbetreffende leenboek, gedagtekend St. Annendach (26 juli) 1566 heet deze bezitting in totaal te omvatten :

„huys ende hoeffs genant Schewier in der banck Simpeluelte
 „gelegen myt allen synen toebehoerten van bosschen art-
 „landen weiden bempden cormeden, werfschellinck ende
 „andersins zo den seluden hoeff gehorich metten gebruik
 ader schaeren.”

Vanouds schijnt Schweier een „adellijke” hof geweest te zijn, die naar alle waarschijnlijkheid in zijn geheel het bezit is geweest van het riddermatige geslacht Van Grein, dat 3 rode hamers, 2 en 1, op zilver voerde en dat uit Aldenhove afkomstig heet te zijn. Zowel A. Fahne als v. Oidtmann en Baron van Spaen hebben een poging gedaan om een genealogie van het geslacht op te stellen, maar tengevolge van de vele vertakkingen, waarin het al vroegtijdig moet zijn gesplitst, zijn zij er elk voor zich maar matig in geslaagd om een goed overzicht te verschaffen.

In het manboek van het (later Spaanse-) Hertogenrade nu, dat helaas maar voor een klein, ongeveer een halve eeuw overspannend gedeelte, tot ons gekomen is, verschijnt over deze periode toevalligerwijze juist een verscheidenheid van acten met betrekking tot het „huis en hof” van Schweier. De hier naar voren komende gegevens demonstreren duidelijk hoe de aanvankelijk bestaande eenheid in het bezit in snel tempo als het

ware versplinterd is, hetgeen alleen het gevolg is geweest van een vlotte vererving over een verscheidenheid van belanghebbenden. Door de allengs verminderde bindende kracht der familieverwantschap kwamen de gerechtigden meer en meer als vreemden tegenover elkaar te staan. En bovendien droeg een slepend familie-proces daartoe tenslotte het zijne bij. Zó moet het dan ook gekomen zijn, dat hier van lieverlede in plaats van de eenheid van een ongesplitste hof een complex van belangen ging heersen met als gevolg de groei van het buurtje of gehucht, dat thans

evenals weleer steeds met de zelfde naam als voorheen wordt aangeduid. Ter illustrering van het bovenstaande wil ik nu uiteenzetten, hoe naar mijn inzicht deze splitsing zich in genealogische zin voltrekken kon.

Von Oidtman noemt als stamvader van het hier optredende geslacht een N. van Grein van Aldenhoven, die mogelijk met Elisabeth van Mirbach gehuwd was, uit welk huwelijk Johan (elders Adolf genoemd) van Grein geboren zou zijn, wiens echtgenote was Kunigunde (elders Agnes genoemd) van Köttingen, dochter van N. en van Gertrud Bruck.

Johan en Kunigunde, die in hun tijd bezitters geweest moeten zijn van de adellijke hof Schweier, hebben 4 kinderen nagelaten, die hierna volgen :

1. GERTRUD VAN GREIN, gehuwd met Johan van Zwembruggen of Zweibrügggen zu Broich (volgens van Spaen „tot Broeckboeck”) zoon van Johan en Nese v. Broich. ¹⁾ Hun zoon was (zie de bijlage dezes) voogd van Heinsberg, overl. 1568.

2. LEINART VAN GREIN, ongehuwd overleden, vóór 28 okt. 1551. Nadat zijn nalatenschap in drie porties was verdeeld over zijn broeder en beide zusters, werd op die datum zijn hieronder te noemen broeder jr. Johan met Schweier beleend, terwijl op diezelfde dag zijn na te noemen zuster Margaretha, die toen al weduwe was, met $\frac{1}{3}$ in de hof Schweier als haar aangekomen bij dode van haar broeder Leinart, door de leenkamer van Hertogenrade werd verleid.

3. MARGARETHA VAN GREIN, gehuwd met Johan van der Rueren tot Ruer (te Unterbruch, tussen Heinsberg en Wassenberg), zoon van Merten (of Andreas) en Gertraud van Oeraedt tot Oeraedt. ²⁾ Zij hadden (tenminste) drie kinderen :

a. AGNES VAN DER RUEREN, die mede reeds vóór 28 oktober 1551 gestorven was. Haar weduwnaar, Valentijn van Frentz tot Geyen, die in de leenboeken van Hertogenrade „jonker” en „der erentveste” genoemd wordt, verkreeg op die datum door overdracht van zijn schoonmoeder Margaretha Grein voornoemd het $\frac{1}{4}$ gedeelte van de haar competerende „bijval” uitmakende totaal het $\frac{1}{3}$ deel van de hof Schweier. Van Frentz was een edelman uit het land van Keulen — het door hem verworven en ook bewoonde huis Geyen bestaat ook thans nog in de Landkreis Köln ³⁾ — en hij had op dat moment nog minderjarige kinderen. Zoals Jos. Strange wist te vermelden, ⁴⁾ is hij met Helwich Hundt hertrouwd, terwijl uit het Manboek van Hertogenrade te zien is, dat hij op St. Annendach (26 juli) 1566 nog in leven was, maar dat hij op 19 juli 1568 al dood was, aangezien toen zijn twee, inmiddels meerderjarig geworden zoons, Adolf en Jan v. Frentz, hun rechten op Schweier kwamen opeisen.

b. CUNIGUNDE VAN DER RUEREN, ervrouw van Ruer of „auf der Rueren”, gehuwd met Johan van Holtzem zu Vochem, de zoon van Diederich. ⁵⁾ Het leenregister betitelde hem, toen hij zijn rechten t.o.v. Schweier dd. 22 juni 1568 kwam reclameren, als „der Erentueste und from Johan Holtzum der zeit corfurstlige genaden des stiffs Colne kuechemeester”. Later heeft hij de functie bekleed van ambtman te Königsdorf, als hoedanig hij nog in 1575 voorkomt. Uit hun huwelijk kwamen tenminste vier kinderen voort.

c. GERTRUDIS VAN DER RUEREN. Ook zij was getrouwd en wel met een edelman uit haar directe omgeving, n.l. met Matthijs van Baexem, de zoon van Hendrik van Baexem tot Effelt (onder Steinkirchen) en Elisabeth van Hemmerich-Rautenberg. Haar echtgenoot heeft zich in 1565 door tussenkomst van zijn zwager v. Frenzt als mede-gerechtigde in de hof Schweier doen belenen en wel op de 21ste juli. Door de destijds reeds ver doorgevoerde splitsing van het bezit is Van Baexem in geschil geraakt met zijn aangetrouwde neef jr. Diederich van Grein tot Nierstein, in hoofdzaak betrekking hebbende op een aantal verplichtingen van agrarische aard als de wijze van bebouwen, het „invoeren uff den hoff”, dorsen van graan, e.d. De moeilijkheden werden door partijen aan arbiters voorgelegd, als hoedanig optraden de leenmannen Nicolaes Kanen, Balthasar van den Hoeff, Jaspas Cortenbach en Sijmon Hulsgens. Op St. Symon en Judas avond (27 oktober) 1574 is daarop een uitspraak gevallen, die tot stand gekomen is ten huize van jr. Balthasar, n.l. op „Oeuerhuyzen”.⁶⁾ Toen de nog na te noemen kanunnik van Grein zijn testament maakte (1598) zal Matteus van Baexem al overleden zijn geweest, want in die uiterste wil sprak de testateur van zijn „vetter” Johan von Baexem zu Effelt Gulich furst. stalmeyster und duerwertern.

4. JOHAN VAN GREIN tot Nierstein. Hij trouwde met de zuster van zijn zwager, te weten met Margaretha van der Rueren, welke „die Erentueste unde erentdogenaftige” genoemd werd, toen zij als weduwe ten behoeve van haar zoon Diederich op 19 augustus 1566 afstand deed van haar lijftocht op Schweier. Uit dit huwelijk waren tenminste vijf kinderen geboren :⁷⁾

a. JOHAN VAN GREIN junior, tot Nierstein, kinderloos overleden vóór 1600, na tweemaal getrouwd geweest te zijn: 1. met Barbara Rummel van Hetzingen, dochter van Daem en Cecilia Hurth van Schöneck, weduwe van Johan van der Lippe genaamd Hoen en 2. met (1580) Catharina van Kolenberg, dochter van Adolf en Aleid van Buderich, weduwe van Nicolaas van Egeren.

b. ADAM VAN GREIN tot Nierstein, reeds vóór 1592 kanunnik te Thorn en aldaar hofmeester van de Decanes, Margaretha Gravin van Isenburg-Grensau. Hij maakte een holografisch testament ten huize van de Decanes, derhalve op de Wijngaard, 10 januari 1598, dat door de notaris Johannes aldaar van een superscriptie werd voorzien en dat in het Rijksarchief in Limburg te Maastricht bewaard wordt. Hij stierf te Thorn op 19 oktober 1599.

c. ADOLF VAN GREIN, prior van Cornelimünster, genoemd als zodanig in zijn broeders testament.

d. MARTIN VAN GREIN, door Fahne, loc. citat. II, S. 49 genoemd „zu Vurch”. Hij was in 1604 reeds dood, na getrouwd te zijn geweest met Margaretha v. Lieck zu Kiffelberg, dochter van (Julius) Wilhelm en Lucia van Hambroeck, die hem overleefde. Zij hadden verscheidene kinderen.

e. DIEDERICH VAN GREIN tot Nierstein, voogd van Wilhelmstein o.a. 1588—1600, die over Schweier geprocedeerd heeft (zie boven). Hij trouwde tweemaal: 1. Margaretha van Gemert, weduwe van Dirk

van Bensenrade en 2. Gudula van Hochkirchen, dochter van Edmund en Agnes v. Boulich. Ook dit echtpaar liet verscheidene kinderen na. Eén deelgerechtigde heb ik in deze opsomming achterwege moeten laten. Dat is met opzet geschied, omdat ik deze belanghebbende tot mijn spijt in het schema niet heb kunnen inpassen. Het was „*der Ersam Wernher van Berchem*”, die op 26 februari 1569 beleend werd met „het vierde-gedeels huys ende hoeffs genant Schewier”. Blijkens de aanduiding „*der Ersam*” zou men wellicht vermoeden, dat hij niet tot de adelstand heeft behoord, maar dat kan onmogelijk juist zijn, want de kanunnik-hofmeester van Grein noemde hem in zijn testament „*die Edle und Erneuste Wernerer von Berchem Vogten des Ampts Gulich*”. Het feit, dat v. Berchem met $\frac{1}{4}$ gedeelte beleend werd zou het vermoeden kunnen wettigen, dat hij met een tot dusverre onbekende zuster van de drie bovenaangehaalde dames Van der Rueren gehuwd is geweest. Wat hiervan echter zijn moge: dat hij tot de naaste familie heeft behoord, staat vast. Immers wanneer in hetzelfde testament over zijn vrouw sprake is, getuigt de testateur van zijn „*lieber nichten Berchem Vogtinne zu Gulich*”, terwijl van B. persoonlijk dan aangeduid wordt als „*besunder gunstige liebe vetter*”.

Zoals hier duidelijk aangetoond wordt, was het getal gerechtigden in de Hof Schweier binnen korte tijd wel bijzonder sterk vermenigvuldigd en alleen al terwille van de statistiek is het jammer, dat wij door het ontbreken van de latere manboeken onbekend zijn met de latere verervingen. Moge daarom een voortgezet onderzoek in de toekomst in deze nog eens tot nieuwe verrassingen in de geschiedenis van de buurtschap Schweier leiden!

Alkmaar, maart '58.

MR. J. BELONJE

-
- 1) Zeitschrift d. Aachener Geschichtsvereins XXIV, 1902, S. 256; H. Reiners: „Die Kunstdenkmäler d. Landkreise Aachen u. Eupen”, Düsseldorf 1912, S. 39; „Heimatblätter d. Landkreises Aachen”, II, 1932, S. 8.
- 2) Een adellijk huis onder Vlodrop; vgl. „Publications... Limbourg”, LXXI, 1935, p. 362/3.
- 3) P. Clemen: „Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz. Landkreis Köln”, Düsseldorf, 1897, S. 130, 131; zie Topogr. Karte 1:25.000 Blatt 5006, Frechen.
- 4) Beiträge zur Genealogie der adligen Geschlechter”, IV, Cöln 1867, S. 11.
- 5) A. Fahne „Geschichte d. Kölnischen Geschlechter”, I, S. 168, 367.
- 6) „*Tzo Oeuerbuuzen geschiet op Synte Symon und Judas aevont anno XVc. vierre ind secentich*”, derhalve te Boholz, waar jr Balthasar van den Hove, de oudste zoon van Andries tot Overhuizen en Clara van Hammerstein, woonachtig was. Vgl. de „Voorloopige Lijst der Monumenten i.d. Provincie Limburg, I, Utrecht, 1926; Publ. Limb. XL, 1919, p. 88 noot 2 en 1930, p. 183. — De kosten van het bij een regeling blijkbaar onvermijdelijk behorende gelag (!) zou jr. van Grijn voor eigen rekening nemen: „*des sal Gryne dat gbelacche dat nu op desen middaech in Korffs huys gedaene es tzijnen swaeger Baexen end den vrynden scyncken...*” — Waar (Jacob) Korffs huis lag, alwaar men op de middag van 27 oktober vergaderde, heb ik niet kunnen opsporen.

BIJLAGE.

Anno XVc. LXV den XXI en daich Hardtmaent ist comen ouermitz den borch rinck in absentie des stathelders int bisien Simon Hulzskens ende Nicolaes Kanen manscamer ende mannen van leen der Erentveste Valentin van Frenst ende hait ontfangen voer hem ende voer sijne mytgeldtlingen myt namen Theus Baexem Johan van Holtzem Jan van Zwembruggen vaicht zo Hensberch ende sijn moder den alingen hoeff zo Schewier inder banck Simpeluelt gelegen, myt allen synen gerechticheit van cormeden werff schellinck ende andersins dair op gehorich, myt noch XXJ malder roggen kintgedeils so der Erentueste Lenart Grien saliger memorien heeren Jans huysfrauw van der Roirren jouff. Margriet dair uusz jaerl. geldende was. Luydt ende inhalt ires maechscheit, Der Conincklicker Majesteit onsen aller genedichsten heren siner hoich bedachter majesteit rechts unde gerechticheit voerbehalden undt jederman des synen.

(Rijksarchief in Limburg deel 4646, fol. VII. In de marge staat: „Ontfanckenis „J. Valentien Frens van den hoeff zo Schewier stockleen rest den fier vierdel „unde gerechticheit vanden statthelder te die eme aldair geschenckt ist worden.”)

Johannes Mattheus Mommertz

Pastoor te Heerlen en abt van Orval

BIJ gelegenheid van het priesterjubileum van de Hoogeerwaarde Heer Deken, Mgr Bemelmans, in het begin van 1957, is er een brochure verschenen over de Sint-Pancratiuskerk te Heerlen. Bij wijze van bladvulling worden op bladzijde 26 enkele personalia gegeven van verscheiden priesters die in Heerlen werkzaam geweest zijn. Onder hen wordt ook genoemd pastoor Johan Mathys Mommertz die later abt geweest is van de abdij Orval in Belgisch Luxemburg. Deze summier mededeling is zonder meer overgenomen uit het artikel van archivaris P. Peters over de Heerlense pastoors in het Mijnnummer van 1936. Hoe de archivaris aan deze wetenschap gekomen is, heb ik niet kunnen achterhalen. Het is mij niet bekend of er in het archief der parochie nog iets over deze pastoor te vinden is. In het nu volgende geef ik een beschrijving van zijn lotgevallen die hoofdzakelijk betrekking hebben op de tijd na zijn vertrek uit Heerlen.

I.

Joannes Mattheus Mommertz is geboren te Neuhausen in het hertogdom Gulik in het jaar 1673. Van oorsprong was hij dus diocesaan van het aartsbisdom Keulen. In het archief van het aartsbisdom is echter niets over hem te vinden. Het vermoeden ligt dus voor de hand dat hij reeds in zijn jeugd uit dat diocees vertrokken en naar dat van Roermond verhuisd is. Het is mogelijk dat er in het bisschoppelijk archief van Roermond nog wel iets over hem te vinden is. In dit bisdom immers zien

wij hem na zijn wijding in de zielzorg werkzaam en wel voornamelijk te Heerlen waar hij van februari 1707 tot eind juli 1710 pastoor was. Daarna zal hij naar Orval gegaan zijn. Want wij weten dat hij daar in het jaar 1711 zijn professie deed, en vóór dien moet hij een vol jaar noviciaat gemaakt hebben. De tekst van Peters moet bijgevolg hiernaar verbeterd worden. Daarmee is alles gezegd wat er over Mommertz' pastorele werkzaamheid bekend is.

Van Mommertz' motieven, vroegere relaties met de abdij, kortom van de ontwikkeling van zijn religieuze roeping weten we tot nu toe niets. Toch is er voor zijn intrede in juist deze abdij wel een verklaring te vinden. Van 1668 tot 1707 werd de abdij bestuurd door abt Charles de Bentzeradt. De naam van deze abt wekt natuurlijk aanstonds de aandacht van een Heerlenaar. Toch was het niet mogelijk te achterhalen of er verwantschap bestaan heeft tussen de Heerlense familie Van Benzerade en die van de abt van Orval. We weten slechts dat hij in Echternach geboren was en uit een adellijke familie stamde. Op 30 januari 1666 werd Charles de Bentzeradt coadjutor van de toen levende abt met het recht van opvolging. Twee jaar later werd hij abt van Orval. De abdij had in de zeventiende eeuw veel geleden; in 1637 waren de gebouwen door de Fransen zelfs geheel verwoest. De communiteit was toen nog maar zeer klein.

Abt Bentzeradt heeft de abdij tot nieuwe bloei gebracht. Zijn ideaal was de oude tucht der Cisterciensers weer tot leven te brengen. Daarbij liet hij zich leiden door de abt van La Trappe, Jean Armand le Bouthillier de Rancé, de geestelijke vader der Trappisten. Op Pasen 1674 werd de stricte observantie in Orval ingevoerd. De abt was ongetwijfeld een ijverig man en aan zijn goede bedoelingen valt niet te twifelen, maar voor een dergelijk werk bezat hij niet het vereiste leerstellig fundament. Daardoor heeft hij zich al te eenzijdig aan zijn taak gegeven. Op zich zelf zou dat zo erg niet zijn geweest, want zijn ideaal bleek te verwezenlijken. Het convent groeide uit tot 130 leden, een aantal dat in vroeger eeuwen nooit bereikt was. Gevaarlijker was echter dat hij in zijn argeloosheid al te gemakkelijk Jansenisten en vrienden van Jansenisten in zijn abdij gastvrijheid verleende en hun toestond contact met de monniken op te nemen. Daar nu de monniken te weinig vertrouwd waren met de grote kwesties van hun tijd en zelfs met de theologie, ontbrak het hun aan inzicht en voorzichtigheid. Studie was immers volgens de Rancé alleen maar in staat de mensen hoogmoedig te maken. Bovendien hadden, althans volgens hem, de eerste monniken ook geen theologie gestudeerd, „dus” was het niet monastiek. Thans zou een dergelijke redenatie door de Kerk niet meer geduld worden, in die dagen daarentegen werden deze meningen niet zo scherp onderscheiden en de strijd over de wetenschap was in die dagen trouwens vertroebeld door allerlei andere omstandigheden en daarvan heeft juist het jansenisme rijkelijk geprofiteerd.

De uiterlijke successen van de hervorming te Orval trokken de aandacht en werden uitgedragen door twee stichtingen, een te Conques (1694) en een op het eiland Kaiserswerth in de Rijn (1701). Deze laatste werd

kort nadien overgeplaatst naar Dusselthal in de omgeving van Dusseldorf. Dit klooster is vooral gesticht op aandringen van de latere Apostolische Vicaris van de Hollandse Missie, de Amsterdammer Adam Daemen. Het is mogelijk dat pastoor Mommertz, geboortig uit het Rijnland, door deze stichting kennis gemaakt heeft met de beweging van Orval. Bovendien genoot Orval in zijn dagen algemene bekendheid in Frankrijk en de Nederlanden.

In 1703 kreeg Charles de Bentzeradt een coadjutor in Stephanus Henrion, die op 12 juni 1707, na de dood van zijn voorganger abt werd. Onder dit nieuwe abbatiaat nu valt het kloosterleven van Johan Mommertz. Het is daarom nodig dat wij eerst iets over Dom Henrion te weten komen. Kan men voor abt Bentzeradt nog toegeeflijk zijn, voor Dom Henrion moet men strenger maatstaven aanleggen. Hij was niet alleen een slap bestuurder, maar hij begunstigde het jansenisme door de aanhangers van die leer in de voornaamste functies te plaatsen. Ook nam hij novicen aan die niet zuiver in de leer waren. De uitbarsting kwam naar aanleiding van de bulle *Unigenitus* in 1713. In deze bulle werd een groot aantal stellingen veroordeeld van de toenmalige leider der jansenisten, P. Quesnel. Aanvankelijk weigerden de meeste jansenisten zich aan deze veroordeling te onderwerpen. De abt van Orval heeft de afkondiging in de abdij bijna een jaar uitgesteld. Toen hij er eindelijk toe gedwongen werd, weigerden vele monniken zich daaraan te onderwerpen. Dat werd voor de hogere autoriteiten aanleiding tot ingrijpen. Doch van nu af kunnen wij Dom Mommertz in ons verhaal betrekken.

Toen de oud-pastoor van Heerlen in Orval kwam, vond hij daar als novicenmeester Dom Nicolaas Jacobus Isaac. Deze was aanvankelijk jansenistisch gezind, doch na het jaar 1720 is hij door ernstige studie tot een ander inzicht gekomen en van toen af was hij de overtuigde, misschien niet altijd voorzichtige leider der orthodoxen. Vóór de uitbarsting van 1713/14 schijnt zijn gezindheid niet naar buiten getreden te zijn, zodat Mommertz, die wel een onderlegd man geweest moet zijn, in goede relaties met hem leefde. Misschien heeft juist Mommertz wel tot de betere inzichten van Dom Isaac bijgedragen. In de moeilijke jaren zijn zij steeds intiem verbonden geweest.

In de loop van 1711 heeft Johan Mommertz zijn geloften afgelegd. Studies hoefde hij niet meer te maken, zodat hij na zijn professie geheel gereed was om een of andere functie te bekleden. Het is een goed getuigenis voor zijn religieuze leven dat hij spoedig na zijn professie Dom Isaac opvolgde als novicenmeester. Hoelang hij dat geweest is, is niet te achterhalen. In 1715 wordt hij nog in die functie vermeld, doch enkele jaren later is hij reeds door een ander vervangen. Waarschijnlijk is dit te wijten aan het feit dat de jansenistisch gezinde monniken de overhand kregen. De nieuwe novicenmeester wordt een overtuigd jansenist genoemd. Mommertz was dat in het geheel niet. Vanaf het begin heeft hij het gevaar onderkend en er zich tegen geweerd. Toen hij als novicenmeester aftrad, werd hij eerste portier van het klooster, een ambt dat meebracht dat hij ook de zielzorg had over de 70 knechten die in de bedrijven der abdij werkzaam waren en in de abdij onderdak hadden.

Deze knechten hadden een eigen kapel tot hun beschikking waar zij 's morgens en 's avonds bijeenkwamen voor het gebed. Op zon- en feestdagen zongen zij daar zelfs de vespers. Deze kapel, waarvan Mommertz de rector was, was toegewijd aan de H. Margaretha. Bovendien was hij een van de weinige biechtvaders van het convent. Ondanks deze gunstige positie heeft hij weinig of geen invloed ten goede kunnen uitoefenen. Zijn voornaamste steun Dom Isaac werd hem trouwens ontnomen, toen deze in 1721 benoemd werd tot Superior in Conques. In onze dagen zou men zeggen dat hij weggepromoveerd werd.

Intussen was het in de buitenwereld bekend geworden dat er in Orval iets niet in orde was, zodat de wijbisschop van Trier, in wiens gebied het klooster gelegen was, de abt van Clairvaux overhaalde in Orval een visitatie te houden. Deze visitatie had niet het gewenste gevolg; de monniken wilden zich niet aan de kerkelijke voorschriften onderwerpen en de rust werd niet hersteld. Het bleek toen dat er krachtiger maatregelen nodig waren. De paus en de keizer pleegden samen overleg en door bemiddeling van de nuntius in Brussel werd aan de abt van de Norbertijnen te Grimbergen opgedragen in Orval een apostolische visitatie te gaan houden en daar alle maatregelen te nemen die hij voor het herstel van de rust en de goede orde nodig zou achten. In het najaar van 1725 had deze visitatie plaats. De abt hoorde alle monniken afzonderlijk en stelde toen een serie voorschriften op. Terwijl hij nu met de visitatie bezig was, zijn een twaalfstal monniken uit het klooster gevlucht en na veel wisselvalligheden naar Holland getogen, waar zij een eigen gemeenschap gevormd hebben. Zij werden daar met open armen ontvangen, want het was juist in de dagen van het Utrechtse schisma.

Voor abt Henrion was dit alles te veel. Kort na deze visitatie vroeg hij aan de autoriteiten in Brussel om een coadjutor aan wie hij het bestuur verder zou kunnen overlaten. Weer kwamen er gedelegeerden in Orval en toen heeft het jansenisme definitief de nederlaag geleden. Vrijwel alle monniken onderwierpen zich. Hun gezindheid blijkt duidelijk uit de keuze van hun candidaat. De keizer sloot zich daarbij aan en benoemde 21 juni 1726 dom Joannes Matheus Mommertz tot coadjutor met het recht van opvolging. Op 23 augustus werd deze keuze door de abt van Clairvaux bevestigd en op 19 september werd de nieuwe abt-coadjutor geïnstalleerd. Dom Henrion trok zich toen geheel terug en overleed op 7 juni 1729. Hij werd op het kerkhof begraven en in het kapittel werd door zijn opvolger een gedenkplaat aangebracht.

II.

Toen Dom Mommertz geïnstalleerd werd, kreeg hij meteen het volledig bestuur over de abdij in handen. Reeds na enkele dagen vertrok hij naar Brussel om daar instructies in ontvangst te nemen zowel van de nuntius als de gouvernante der Oostenrijkse Nederlanden. Het schijnt dat sommigen hem de raad gegeven hebben de wereldlijke arm te hulp te roepen om de rust te herstellen, maar de nieuwe abt gaf de voorkeur aan vredelievender, althans meer religieuze middelen. Toen hij eind oktober in zijn abdij terugkeerde, begon hij met het samenstellen van

een betrouwbare raad. Vervolgens werkte hij zich in zijn nieuwe functie in en daarna vertrok hij — het was inmiddels januari 1727 — naar Luxemburg om zitting te nemen in de Staten van het hertogdom, zoals hem van rechtswege toekwam.

Toen Dom Henrion in 1729 overleed had Dom Mommertz de handen geheel vrij. Geleidelijk aan herstelde zich de rust in de communitieit, doch dat nam niet weg dat er van tijd tot tijd nieuwe moeilijkheden rezen. Zelfs kwam het tot een scheiding tussen de twee oude vrienden Mommertz en Isaac. Deze laatste verstoutte zich namelijk enige opmerkingen te maken op het abbatiale beleid. Hij meende dat zijn abt de strenge observantie van De Rancé en Bentzeradt — die op hoger bevel onverkort gehandhaafd moest blijven — in gevaar bracht, omdat Mommertz zich veroorloofde in een karos te reizen, een kapel te bouwen voor eigen gebruik en wellicht ook enkele verzachtingen toestond. In de moeilijke jaren schijnt Dom Isaac enigszins de smaak van het fronderen gekregen te hebben. Mommertz reageerde zeer radicaal door de oude monnik geheel uit de communitieit te verwijderen.

Overigens schijnt het bestuur van Dom Mommertz de lof van de autoriteiten verdiend te hebben. Bij gelegenheid van een visitatie in 1731 constateerde de abt van Clairvaux dat er een goede vooruitgang te bespeuren was. Over de administratie der abdij hebben wij enkele gegevens. In 1732 richtte de abt in de stad Luxemburg een refugie in, voor het geval de monniken nog eens door oorlog gedwongen zouden worden een goed heenkomen te zoeken. De inkomsten der abdij namen in die jaren zo zeer toe dat men van rijkdom spreken kan. Om een goed overzicht te hebben van alle rechtstitels en inkomsten liet de abt een driedelig register aanleggen: *Rentes et constitutions de l'abbaye d'Orval*, waarvan het eerste deel nog voorhanden is. De abdij telde in die tijd veel schuldenaars, vooral onder de adel. Deze was echter zo berooid dat er van betalen vaak geen sprake kon zijn. In vele gevallen schonk Mommertz de schuld dan genadig kwijt. Een dergelijke handelwijze, hoe christelijk ook, had ook haar nadelen. Sommigen meenden daaruit te kunnen concluderen dat de abdij nog wel meer missen kon. Zo nam Lodewijk XV verscheiden maatregelen tegen het bezit van goederen in de dode hand die vooral nadelig waren voor buitenlandse corporaties. Daar Orval in het land van Metz talrijke goederen bezat, ondervond het veel nadeel hiervan. De Staten van Luxemburg waren niet beter. Hier kon Mommertz echter een krachtig protest laten horen en toen dit niet hielp ging hij in hoger beroep bij de Raad van State in Brussel. Ook hier had hij weinig succes. Ten slotte is er in 1744 een accoord tot stand gekomen, maar toen was Mommertz al twee jaren dood.

Groter waren de geestelijke zorgen van de abt. Ook al meende de abt van Clairvaux bij de visitatie van 1731 een pluimpje te kunnen uitreiken, dan is daarmee niet gezegd dat alle moeilijkheden in het convent van de baan waren. Een geregelde controle was daarom wel gewenst. Reeds na twee jaar zond de abt van Clairvaux zijn collega van La Piété om namens hem een nieuwe visitatie te houden. En zie, het droeve feit van 1725 herhaalde zich. In de nacht van 8 op 9 april 1733 namen drie

monniken, allen subdiaken, de vlucht. Daar zij wel voorzagen dat zij in de zuidelijke Nederlanden of het prinsbisdom Luik niet met rust gelaten zouden worden, begaven zij zich naar Daelhem dat in de handen van de Hollanders was en vandaar trokken zij naar Valkenburg waar de luitenant-drossaard hun behulpzaam was. Intussen zochten zij contact met de abt van Valdieu, omdat deze abdij evenals Orval tot de orde der Cisterciensers behoorde. Zij wilden katholiek en religieus blijven, maar zij gaven er de voorkeur aan zich in een ander klooster van de orde te vestigen. Om van hun eerlijkheid te getuigen, keerden zij naar Luik terug. Inmiddels ontvingen zij door bemiddeling van de abt van Valdieu een brief van de abt van Clairvaux waarin hun gelast werd naar Orval terug te keren. Daar zou de visitator hun zaak onderzoeken om te zien wat er verder gebeuren moest. Wij horen verder niet hoe de zaak afgelopen is. Dom Mommertz toonde zich zeer gegriefd over de houding van de pastoors van Daelhem en Valkenburg die beiden de vluchtelingen hun hulp verleend hadden. „Est-ce donc là agir en chrétien zélé à soutenir l'honneur de la religion?” schreef hij aan de abt van Valdieu.

Weldra vroegen weer andere zaken zijn aandacht. In die eeuw werden de Generale Kapittels der orde slechts zelden gehouden. Toen in 1734 een Kapittel werd uitgeschreven was het al dertig jaar geleden dat het laatste had plaats gehad. Maar de oorlog belette de bijeenkomst van het Kapittel en het duurde nog vier jaar voor het werkelijk bijeenkwam. Op 5 mei 1738 werd het in het moederklooster van Citeaux geopend. Ook de abt van Orval was daarbij aanwezig. Hij was een der tien officiële biechtvaders van het Kapittel en op zondag 11 mei droeg hij een pontificale Mis op. Verder kwam hij niet op de voorgrond.

Al deze zorgen, moeilijkheden en tegenslagen alsook de ouderdom begonnen langzamerhand hun stempel te drukken op het leven van Dom Mommertz. Hij werd ziekelijk en sommige monniken meenden dat de goede gang van zaken daaronder leed. Daarom vroeg hij in 1741 om een coadjutor. Op 19 juni van dat jaar werd een onderzoek gedaan naar de mening der monniken van wie er toen 44 stemgerechtigd waren. Bij de uitslag bleek dat er twee kandidaten naar voren gekomen waren die elk de helft der stemmen verworven hadden. Keizerin Maria Theresia benoemde toen een van hen, Dom Albert de Meuldre, omdat deze reeds prior was. Op 29 januari 1742 werd hij geïnstalleerd. Dom Mommertz trok zich toen geheel terug om zich rustig op de dood voor te bereiden. Hij overleed op Kerstdag van het zelfde jaar. Men begroef hem op het kerkhof, terwijl in het kapittel een gedenksteen werd aangebracht, waarop in het latijn deze pompeuze tekst te lezen stond: „Aan de allergodvruchtigste vader Dom Joannes Mattheus Mommertz, uit het land van Gulik, 46e abt van dit klooster, die de oorspronkelijke tucht, door de HH. Vaders van de orde van Citeaux ingesteld en in dit huis in het jaar 1674 onder het oog van God weer ingevoerd en door zijn twee voorgangers met de grootste ijver en zorg bewaard, met niet minder zorg en toewijding van alle smet vrij bewaard heeft en aan zijn opvolgers ter navolging overgelaten heeft; en die overleed op 25 december 1742 in het zeventigste jaar van zijn leven, het eenendertigste van zijn professie,

het veertiende van zijn abbatiaat, en op het kerkhof naast zijn voorgangers rust. Dit monument om de herinnering aan zijn religieuze ijver voor eeuwig te bewaren, hebben hier geplaatst Fr. Albertus zijn opvolger en het convent van Orval”.

Een jansenist uit die dagen schreef als zijn mening over Mommertz : „Hij doet wat hij kan volgens de mate van zijn intellect om de hervorming te handhaven, maar men merkt maar al te goed dat er een verslapping plaats heeft die doet denken aan het woord van M. Nicole, dat het vuur der hervorming ongeveer vijftig jaar voor God duurt en voor de rest voor de duivel”. Een ander oordeelde al even weinig vleiend: „Hij is van nature een goedhartig man die slechts handelt gedreven door vrees voor de nuntius en het hof te Brussel”. Dit oordeel hoeven we gelukkig niet te aanvaarden, omdat het partijdig is en van verdachte zijde komt. Het is een feit dat de abdij de crisis nooit meer geheel te boven gekomen is. Maar evenzeer is het een feit dat Mommertz zelfstandig en verstandig genoeg was om te weten wat hij deed. Hij zal zeker fouten gemaakt hebben als monnik en misschien ook als abt, maar de omstandigheden waren ook zeer moeilijk. Wij zullen dus het dichtst bij de waarheid zijn als wij van de boven weergegeven uitspraken de eerste helft behouden : Hij was van nature een goedhartig man en hij heeft gedaan wat hij kon om de goede geest in de abdij te herstellen en te handhaven.

DOM C. DAMEN OSB.

Daar het in dit artikel voornamelijk gaat over een periode uit Mommertz' leven die niet direct op Heerlen betrekking heeft en tevens omdat de gebruikte literatuur buiten het bereik van de lezers ligt, moge hier een algemene bronvermelding volstaan en dan nog slechts van de voornaamste artikelen.

Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek III, kol. 877/8; Dom Thierry RÉJALOT OSB: *Le Jansénisme à Orval*; in: *Annales de l'Institut archéologique du Lux.* 63 (1932) blz. 57—196 (de meeste der gebruikte documenten vindt men ook in een artikelenreeks van F. W. HOEVENAARS in *Arch Aartsb. Utrecht* dln XV, XVI, XVII); N. TILLIÈRE: *Histoire de l'abbaye d'Orval*; Dom Eugène WILLEMS S.O.C.: *Le malaise janséniste à Orval*; Dr J. L. HOLLENFELTZ: *Les tombeaux des abbés d'Orval*; ANALECTA VATICANO-BELGICA, 2e série IX; J. M. CANIVEZ, *Statuta Capitulum Generalium Ord. Cist. VII*, blz. 655 en 688.

IN MEMORIAM

Onder de indruk van de harde slagen, die ons bisdom getroffen hebben, memoreren wij met grote dankbaarheid mgr dr Anthonius Hanssen, bisschop van Roermond alsmede mgr mag. prof. dr Frans Feron, kapittel-vicaris, die beiden de historie van ons gewest en de heemkunde een goed hart toedroegen en, waar mogelijk, stimuleerden.

Zij mogen rusten in Gods eeuwige vrede !

De Redactie.

OUD-HEERLEN

DE STOOMMEELMOLENS

Aan de weg naar Valkenburg, ter plaatse genaamd „Iggen Dooëtlèeger” ligt een groot gebouw, waarin o.a. de Fordgarage is ondergebracht. Dit gebouw was vroeger in de volksmond bekend als „de ouw dampmeüle”. Hier moet dus een stoommeelmolen gevestigd zijn geweest.

Aangezien het tegenwoordig geslacht zich allicht niet meer herinnert, dat zich aldaar een stoommolen heeft bevonden, is het wellicht interessant de aandacht daarop te vestigen.

Deze molen kan uiteraard niet eerder dan ongeveer een eeuw geleden zijn opgericht, omdat de toepassing van de stoomkracht eerst toen algemeen goed was geworden.

De molen werd inderdaad begin 1857 gebouwd.

De stichters waren twee Heerlense notabelen met name Victor Joseph Hubert ROOSEN, geboren 25 maart 1813 te Sittard en Hubert Joseph JAEGER, geboren 18 april 1816 te Heerlen. Laatstgenoemde was gehuwd met Hubertina Wilhelmina ROOSEN geboren 24 juli 1823 te Moulant (B.).

Hubert Joseph JAEGER was een broeder van de geneesheer en burgemeester van Heerlen Jan Jozelf JAEGER, geboren 27 mei 1810 te Heerlen.

Het terrein, waarop de molen werd gebouwd, behoorde oorspronkelijk toe aan de Heerlense koopman Arnold Jozef HAMERS, wiens dochter Maria Agnes, geboren 8 juli 1809 te Heerlen was gehuwd met voren genoemde Victor Joseph Hubert ROOSEN.

In 1859 wordt alleen H. JAEGER als eigenaar van de molen vermeld; de verstandhouding tussen de beide eigenaren schijnt al spoedig te wensen overgelaten te hebben.

De molen werd gedreven door een stoomwerktuig van 12 pk. Men beschikte over één stoomketel.

Het aantal arbeiders bedroeg 8; hun loon bedroeg *f* 1,— daags.

In 1864 werd door V. J. H. ROOSEN een tweede stoomgraanmolen opgericht; deze bevond zich in het gebouw, waarin thans het confectiebedrijf van de firma SCHUNCK is gevestigd, op de hoek van de Kruisstraat en de Geleenstraat, ter plaatse genaamd „In de Zwaan”. Boze tongen gaven aan deze molen de naam van „kreetmeüle”, waarmee men te kennen wilde geven, dat deze was opgericht om de bezitter van de oude molen te sarren. „Kreete” betekent immers tergen, sarren, treiteren. De nieuwe molen werkte eveneens met een stoomwerktuig van 12 pk.

In 1878 was deze molen in handen van Ch. en M. ROOSEN.

De oude molen van H. JAEGER werd in 1882 of daaromtrent stilgelegd.

Nadien is in genoemde molen gedurende enige jaren een sigarenfabriek gevestigd geweest. Later werd deze tot woonhuizen verbouwd.

Thans bevindt zich, zoals gezegd, in een gedeelte daarvan de Fordgarage.

De nieuwe molen werd later door M. ROOSEN alleen geëxploiteerd. Omstreeks 1899 werd deze molen door brand vernield. Slechts de naakte muren bleven toen overeind staan.

In hetzelfde jaar werd de molen herbouwd en geheel gemoderniseerd; de molenstenen werden op één na vervangen door walsen.

In 1904 is de molen van eigenaar verwisseld. De nieuwe eigenaar Max SALM uit Sittard heeft het bedrijf nog verscheidene jaren gaande gehouden. De beide stoommeelmolens hebben eigenlijk nooit bijzonder geflooreerd. De ligging was hiervan grotendeels de oorzaak, aangezien het graan, voor zover het niet in de naaste omgeving kon worden aangekocht, per as van het station Valkenburg moest worden gehaald, waaraan te hoge transportkosten waren verbonden. Ook de nodige brandstof moest met paard en kar van de Duitse mijnen worden aangevoerd. De aansluiting van Heerlen aan het spoorwegnet door de opening van de spoorlijn Sittard—Herzogenrath in 1895 heeft niet de verbetering gebracht, die daarvan voor het molenbedrijf werd verwacht.

In de tachtiger jaren was de toestand van de stoommeelmolens, zo vermeldt de Kamer van Koophandel, onhoudbaar als gevolg van de buitenlandse concurrentie. Meel kon in Duitsland alleen tegen betaling van rechten worden ingevoerd, terwijl de buitenlandse fabrikant hier te lande vrijdom van invoerrechten genoot. Bovendien gaf Duitsland aan zijn meelfabrieken bij uitvoer van meel een restitutie gelijkstaande met het invoerrecht van graan. De Heerlense molens waren voor een groot deel aangewezen op uitvoer naar Duitsland. Zelfs tot Düren toe werd meel aan de bakkers geleverd; het vervoer geschiedde met paard en kar. *Als merkwaardigheid zij vermeld, dat M. ROOSEN afnemer is geweest van de eerste vracht kolen, die door de Oranje-Nassau in november 1899 werden gedolven.*

In de molen van ROOSEN waren laatstelijk werkzaam o.a. de molenaar WACHEROT, afkomstig uit de Elzas; Leonard HANDELS (der Naades) werkte in de meelkamer, waar de detailhandel werd gedreven; voerman was Grades MOULEN.

DE LINNENFABRIEK VAN EIJMAEL

Een van de oudste takken van nijverheid, die te Heerlen in vroeger tijd werden beoefend, is ongetwijfeld de wol- en linnenweverij geweest.

Uiteraard was aanvankelijk alleen sprake van huisindustrie. Men was daarbij aangewezen op de verwerking van de wol en het vlas afkomstig uit de naaste omgeving. De garens werden meestal door de opdrachtgevers zelf in de lange winteravonden aan de huiselijke haard gesponnen. In de steden Maastricht en Aken bestond reeds in de dertiende eeuw een belangrijke wolnijverheid. In de zestiende eeuw is deze echter in verval geraakt als gevolg van de concurrentie van het uit Engeland ingevoerde product, waar de wollen stoffen goedkoper konden worden vervaardigd. De hogere productiekosten in de steden van onze streek waren niet alleen het gevolg van de hogere lonen, doch vooral van de buitensporige lasten

in verband met het gildewezen. De gilden moesten immers o.a. een gewapende krijgsmacht op de been houden.

Het gevolg van een en ander was, dat deze nijverheid zich naar het platteland verplaatste, waar de productiekosten beduidend lager waren. Het ligt voor de hand, dat zich ook een aantal wevers te Heerlen en omstreken kwam vestigen. In Heerlen en naaste omgeving moeten in de 16e, 17e en 18e eeuw een betrèkkelijk groot aantal wolwevers hun handwerk hebben uitgeoefend. Hierop wijst het feit, dat zich te Heerlen een tweetal volmolens bevond, die de wollen weefsels tot laken verwerkten.

Eén van de volmolens was gevestigd in de nog bestaande vroegere oliemolen bij het Aambos, de andere was gelegen bij het kasteel Meezenbroek en is sinds lang verdwenen. De plaatselijke benaming van de beemden tussen de Schandelermolen en het kasteel Meezenbroek „Agen Volmeúe” legt getuigenis daarvan af.

Oud huis Eymael Schandelen

De meeste weversfamilies zijn in vergetelheid geraakt. Slechts de familie EIJMAEL is algemeen bekend gebleven. Deze familie heeft begin van de vorige eeuw in Schandelen gewoond in het nog bestaande huis nummer 60, zijnde het op twee na laatste van de aan de oostzijde van de straat gelegen oude huizen, alwaar zij het weversambacht uitoefende.

De wever Jan Peter EIJMAEL werd geboren te Voerendaal, 17 november 1766. Hij was gehuwd met Anna Barbara GOOSSEM, geboren te Hillesberg in 1761.

Uit dit huwelijk zijn ontsproten: twee zoons met name Peter Joseph en Jan Theodoor, beiden wevers, en twee dochters Anna Catharina en Maria Ida.

Jan Theodoor EIJMAEL, geboren 19 juli 1797 en overleden 12 augustus 1865, heeft, na zijn huwelijk met Johanna Maria JAEGERS, geboren 30 juni 1812, zuster van de geneesheer en burgemeester van Heerlen

Jan Jozef JAEGERS, het huis, gelegen op de hoek van de Akerstraat en de Uilegats, bewoond.

Dit huis omvatte de tegenwoordige aan de Akerstraat gelegen drie winkelpanden van de groentehandelaar JANSEN-BAUWENZ, de horlogemaker GERARDS en de banketbakker GERARDS.

In dit grote pand, genaamd DE WURG, dat hij 24 april 1833 aankocht, heeft EIJMAEL zijn fabriek van fijn linnengoed gesticht.

In genoemd jaar waren in de fabriek 15 volwassenen en 5 kinderen werkzaam. Het aantal weefgetouwen bedroeg 5; de jaarproductie 12000 Nederlandse ellen.

Jan Peter EIJMAEL heeft na de oprichting van de linnenfabriek door zijn zoon Jan Theodoor, de linnenweverij in Schandelen nog enkele jaren voortgezet. Hij werkte met twee man.

Omstreeks 1862 heeft Jan Theodoor EIJMAEL deze fabriek overgebracht naar het hoekhuis Sjram—Vigegats.

Deze „gats” is thans Eijmaelstraat gedoopt.

Dit kapitale pand heeft zijn vrouw Johanna Maria JAEGERS aan de Sjram laten bouwen op een terrein oorspronkelijk eigendom van haar vader Arnold JAEGERS.

De weverij van de familie EIJMAEL is echter reeds voordat deze naar het nieuwe pand aan de Sjram werd overgebracht van betekenis geweest en had een zekere bekendheid verworven.

In 1843, in welk jaar voor het eerst op last van hogerhand een onderzoek moest worden ingesteld naar de toestand van de nijverheid in ons gewest vinden wij omtrent deze fabriek in het Verslag van het Hertogdom Limburg over de toestand van de nijverheid het volgende opgetekend : „de fabriek van servetten en fijn damast van F. (?) EIJMAEL te Heerlen, „levert steeds goede producten op, ofschoon men het bejammert, dat de „lage inkomende regten op het vreemde fabriekaat derzelve uitbreiding „zeer belemmeren”.

In 1852 wordt vermeld, dat de „fabriek van tafelgoed en fijn damast zich in tamelijk goeden toestand bevindt en 4 werklieden bezig houdt”.

Hieruit blijkt, dat de fabrikant zich uitsluitend toelegde op de vervaardiging van fijn linnengoed en het weven van grof linnen aan de thuiswerker overliet.

Tevens kan men daaruit afleiden, dat de fabriek van slechts bescheiden omvang is geweest.

In 1851 bestond het personeel uit niet meer dan 5 volwassenen en 1 jeugdige persoon. Het dagloon der wevers bedroeg 75 cent, dat van de jeugdige 25 cent.

Zoals reeds vermeld, werkten in 1852 4 wevers in de fabriek. Ook toen de fabriek naar het nieuwe pand aan de Sjram werd overgebracht heeft het personeel geen noemenswaardige uitbreiding ondergaan.

In 1866, toen 4 volwassenen en 1 jongen in de fabriek werkzaam waren, zijn de lonen ongewijzigd gebleven.

Na de dood van Jan Theodoor EIJMAEL werd het bedrijf nog voortgezet tot omstreeks 1872, in welk jaar de fabriek werd stilgelegd.

De reden, waarom het bedrijf werd gestaakt, moet wel hoofdzakelijk het gevolg zijn geweest van de minder goede gang van zaken.

Tegen het einde van de vorige eeuw werd het weversambacht als huisindustrie nagenoeg niet meer beoefend. Sedert de uitvinding van de machinale weefstoel, het toenemende gebruik van katoenen weefsels en de invoer van wol en vlas uit het buitenland, was het linnenwevershandwerk niet meer lonend. Als gevolg van een en ander is ook de verbouw van vlas in deze streek sindsdien geheel gestaakt.

De wolweverij had reeds veel vroeger opgehouden te bestaan. Dientengevolge was ook de schapenteelt in deze streek niet meer lonend. Leonard BREUER aan „Gen Huske” was de laatste Heerlense schaapherder.

Als bijzonderheid zij nog vermeld, dat de bekende letterkundige en doctor in de Nederlandse letteren, Dr. Hubert Jozef EIJMAEL, de zoon was van Jan Theodoor EIJMAEL. Dr. EIJMAEL was sedert 1887 leraar aan de Openbare Handelsschool te Amsterdam. Hij vestigde zich na zijn pensionering te Brussel, alwaar hij 4 maart 1932 is overleden.

W. LINDELAUF †

Ter noagedechtenis aa Doktor Feron

Durch 't schterve va doktor Feron
Verluust Limburg ing schtroal va Gods zon
Hae woar 't, dae 't hat va jieekerinne won.
't Vuurbilt geeve woar 't wat hae doog,
Ee good vuurbilt verluust genne oet 't oog.
Hae woar inne gelieerde mit zuuver verschtank,
Inne reedenaer, inne reuze praedekank.
Es hae in de Pancratius de vastepredich heel,
En hae zie verschtank doog schpraeke mit geveul,
Loot dat ginne koud, loot dat ginne keul.
Me gong doanoa noa heem, gans voldoa
en me vruide zich drop um oppenuits wir te goa.
Hae woar president va 't Seminarie va Remung
en how durch gelieerdheid en Godsvruch alle tot vrung.
Hae woar 't dae in „Credo” ongerwies goof en schreef
en zoe 't verkierde noa 't gouwe touw dreef.
Ins vilt vuur jieekerinne heej op aet 't lot,
Hae is geschtorve, hae is noe beej God.
Hae sctorf aa der schriefdusch es inne helt
Eegelijk woar dat vuur hem zie schlachvelt.
Vuur oos woar hae en blief hae ing schtroal va Gods zon,
Hae woar 't dae alle harte in Limburg won.

JEF LEUFKENS

Historische Chroniek

A: OUDHEIDKUNDIGE VONDSTEN:

- 1) *Een prehistorische vuistbijl*, gevonden tussen de woninggroepen Vrank en Husken;
- 2) resten van een *houten brugfundering*, zeer vermoedelijk afkomstig uit de romeinse tijd, te Palemich.

B: AANWINSTEN GEMEENTELIJK OUDHEIDKUNDIG MUSEUM:

- 1) Aankoop van plaatselijk gevonden romeinse voorwerpen o.m. 9 zilveren- en 16 bronzen keizermunten, 1 glazen fesje (halsfragment);
- 2) een munt van keizer Constantinus II (337—340), geschonken door de heer H. Logister, Raadhuisstraat 52 te Heerlen.

C: NIEUWE UITGAVEN:

- 1) Feestgids bij gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de *Koninklijke Harmonie „St. Caecilia” Heerlen*;
- 2) Feestkrant uitgegeven door de *Kunstwielrijdersvereniging „de Heidebloem” te Heerlerheide* bij gelegenheid van hun gouden bestaan;
- 3) Feestkrant met geschiedkundige aantekeningen, uitgegeven door de *Fanfare „St. Joseph” te Merkelbeek* ter herdenking van het 50-jarig bestaan.

D: EXCURSIE:

Op 7 juni j.l. maakten de leden van de Studiekring van „Het Land van Herle” een zeer geslaagde uitstap naar *Raeren* (2 kastelen) en naar de voormalige proosdij van *Reichenstein*, stichting der hertogen van Limburg.

E: TENTOONSTELLING:

In de R.K. Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Heerlen werd een tentoonstelling gehouden onder de titel: „een boekje open over Heerlen”.

L.v.H.